

MESTNA POLICIJA V LJUBLJANI IN IZSELJENCI

*Marjan DRNOVŠEK*Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti,
Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2
e-mail: marjandr@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Avtor obravnava vlogo Ljubljane pri migracijskih procesih na prelomu v 20. stoletje, s posebnim poudarkom na vlogi mestne policije do leta 1913. Mestno policijo je vodil ljubljanski magistrat od leta 1866 do aprila 1913. Na poddržavljanje policije leta 1913 so v razgretem ozračju slovensko-nemških odnosov v mestu vplivale, prvič, protinemške demonstracije septembra 1908, ki so prinesle smrt dveh mladeničev kot posledica streljanja vojaštva, in drugič, vedno slabši odnosi župana Ivana Hribarja s centralnimi oblastmi na Dunaju, kar je pripeljalo do stanja, da ga cesar ni več potrdil za župana (1910). Že v letu 1909 so nemški krogi v Ljubljani zahtevali uvedbo izjemnega stanja, razpustitev ljubljanskega občinskega zastopstva in prevzem mestne policije v državno upravo. Kot teza se postavlja, da je skozi Ljubljano teklen močan selitveni tok iz slovenskega in balkanskega prostora proti atlantskim pristaniščem v manjši meri preko Trsta, kar je obremenjevalo policijsko službo v mestu. Do nje so bili mnogi kritični. Mestna policija je bila v obdobju župana Ivana Hribarja normativno dobro urejena, kar je veljalo tudi za druge mestne institucije. Ljubljanski potres leta 1895 je povzročil tudi »potres« v mestni administraciji, saj je mesto dobilo številne normativne predpise. Hribar je vodil mesto v letih 1896 do 1910 s trdno roko, izkoristil potres, mesto se je prenovilo, moderniziralo in uredilo. Zaradi izseljencev je dobilo bolj kozmopolitski značaj, kar je veljalo predvsem za območje Kolodvorske ulice in železniške postaje same. Tu so se koncentrirale trgovine in izseljenske agencije. Gostilne in prenočišča so rasla kot gobe po dežju. Naraščal je tudi kriminal in prostitucija, na drugi strani pa je Slovenska filharmonija imela letne koncerte na vrtu hotela Južni kolodvor. Prav zaradi potujočih izseljencev je bila Ljubljana vpeta v evropsko prometno omrežje proti zahodu, severu in vzhodu. Avtor izpostavlja vlogo mestne policije z ozirom na izseljenske procese na tem železniškem križišču.

Ključne besede: Ljubljana, mestna policija, nadzor nad izseljenci, izseljenski agenti

LA POLIZIA MUNICIPALE DI LUBIANA E GLI EMIGRATI

SINTESI

L'autore affronta il ruolo svolto dalla città di Lubiana nei processi migratori a cavallo del XX secolo, soffermandosi in particolare sulla funzione praticata dalla polizia municipale in tale contesto. Gestita dal 1866 all'aprile 1913 dal Comune di Lubiana e passata, poi, sotto l'amministrazione dello Stato, la polizia municipale si trovò a gestire il clima infuocato delle tensioni sloveno-tedesche. Innanzitutto a causa delle dimostrazioni antitedesche del 1908 e la morte di due giovani durante un intervento armato dei militari, ma anche per via dei rapporti sempre più difficili tra il sindaco Ivan Hribar e le autorità centrali di Vienna che portarono a tensioni tali, da indurre l'Imperatore a negare la riconferma di Hribar a sindaco (1910). Già nel 1909 i circoli tedeschi di Lubiana avevano chiesto la proclamazione dello stato d'emergenza, lo scioglimento della municipalità di Lubiana e il passaggio della polizia municipale agli ordini dell'amministrazione statale. La richiesta di tali provvedimenti venne giustificata con la tesi che attraverso Lubiana si svolgesse un intenso flusso migratorio dai territori sloveni e dai Balcani in direzione delle città portuali dell'Atlantico e, in misura minore, di Trieste, fenomeno che oberava non poco la polizia della città, nei confronti della quale erano state mosse molte critiche. Durante il mandato del sindaco Hribar, come avvenne nel caso di altre istituzioni cittadine lubianesi dopo il terremoto del 1895, anche la polizia municipale fu dotata di un ottimo apparato normativo. Tra gli anni 1896 e 1910 Hribar guidò la città con determinazione, gestendo al meglio le conseguenze del cataclisma, ricostruendo, modernizzando e sistemando la città. Grazie alla presenza degli emigrati, Lubiana assunse un carattere più cosmopolita, che traspariva con maggior evidenza nella zona contigua a via Kolodvorska e alla stessa stazione ferroviaria, dove si concentrarono esercizi commerciali (numerose trattorie e locande) e agenzie di emigrazione. Nonostante l'inevitabile aumento della criminalità e della prostituzione, questa zona fu nel contempo teatro di eventi culturali, come nel caso dei concerti tenuti dall'Orchestra filarmonica di Lubiana presso il giardino dell'albergo »Stazione meridionale«. La presenza degli emigranti in transito fece sì che Lubiana fosse una parte integrante della rete di infrastrutture che portavano a Ovest, a Nord e ad Est. In questo contributo, l'autore pone in primo piano il ruolo svolto dalla polizia municipale rispetto ai processi migratori legati a questo importante crocevia ferroviario.

Parole chiave: Lubiana, polizia municipale, controllo degli emigrati, agenti di emigrazione

UVOD

V razpravi je obravnavana dejavnost ljubljanske mestne policije v odnosu do migracijskih tokov v zadnjih dveh desetletjih pred izbruhom 1. svetovne vojne. Gre za lokalno študijo, vključujoč organizacijo in odzivnost mestne – in tik pred 1. svetovno vojno – že državne policije (Hribar, 1983, 355–357). Ljubljana je postala v tem času živahno železniško križišče v južnem delu monarhije, s povezavami na Balkan ter s Srednjo in Zahodno Evropo. Njen glavni kolodvor je bil bolj pretočen z ozirom na migracije, saj so bili cilji izseljenskih tokov glavna evropska pristanišča, od Reke, Trsta in Genove preko Le Havra v Franciji in Hamburga na severu Nemčije (Schulz, 2008). Zlasti priljubljeni sta bili pri slovenskih izseljencih starejša, »nemška« smer proti Bremnu in Hamburgu in mlajša, »francoska« smer proti Le Havru in Cherbourgu. Središče izseljenskega dogajanja v Ljubljani je bila glavna železniška postaja in bližnje ulice v smeri proti takratnemu mestnemu središču pod Ljubljanskim gradom, to je na območju Rotovža (mestne hiše), kjer je bil sedež mestne uprave. Med ulicami je bila najbolj izpostavljena Kolodvorska ulica, ki je bila svet v malem, zlasti po zaslugi izseljencev, kar je zahtevalo tudi okrepljeno policijsko nadzorstvo. Težko je količinsko opredeliti takratni potniški promet, arhivsko gradivo, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, pa nam odkriva številna ravnanja raznih oblasti in mobilnost izseljencev na mestnem teritoriju. Časovno kratkotrajno je bilo njihovo bivanje v Ljubljani, vendar pestro po etnični sestavi. Mestna policija je bila drugi akter v tej zgodbi. Promet izseljencev je nedvomno oteževal delo mestne policije. Arhivsko gradivo nam kljub njegovi razpršenosti in neohranjenosti z ozirom na izseljensko gibanje v Ljubljani le omogoča vpogled v izseljenski vsakdan, ki so mu bili priče Ljubljančani. Vedeti moramo, da gre za zgodbe o malih ljudeh in hkrati za ožje lokalno območje, ki pa je bilo na drugi strani vpeto v evropske, rečemo lahko celo svetovne izseljenske procese. In to v času zadnjega množičnega izseljevanja v Združene države Amerike, ki je izhajalo iz dežel Srednje in Vzhodne Evrope ter sredozemskega bazena. Formalizacija potovanj je bila v tem času na višini (organiziranost potovanj, potni listi, nakupi kart ipd.), hkrati pa je bilo obsežno odhajanje moških, ki so se hoteli izogniti služenju vojaščine in so v teh primerih posegli po nedovoljenih prijemih (na primer uporaba tujih potnih listov) (Drnovšek, 1991; Drnovšek, 2006).

MESTNA UPRAVA IN POLICIJA: NORMATIVNA DEJAVNOST

Neposredno po objavi marčne ustave je Franc Jožef I. dne 17. marca 1849 podpisal provizorični zakon o občinah, ki je določal, da pomembnejša mesta dobijo statute in delujejo kot statutarne občine oziroma statutarna mesta. Med njimi je bila tudi Ljubljana. Kot deželno glavno mesto je dobila leta 1850 svoj občinski red. Izvzeta je bila iz splošne deželne zakonodaje o občinah in v prenesenem delovnem

področju je bila podrejena neposredno deželni vladi in ne okrajnim (okrožnim) glavarstvom. S tem so bili podani temelji moderne mestne uprave, ki se je v obdobju župana Ivana Hribarja (1896–1910) tudi udeležila. Uprava občinskih zadev je bila poverjena občinskemu svetu, županu z magistratom in okrajnim načelnikom. Delovno področje ljubljanske mestne uprave je na eni strani obsegalo opravljanje oziroma izvrševanje nalog lastnega (samosvojega) delovnega področja, po drugi strani pa je izvrševala naloge iz tako imenovanega prenesenega (izročenege) delovnega področja. Naloge prenesenega področja so bile našteje samo v začasnem občinskem redu iz leta 1850, med njimi skrb za razglašanje oblastnih pravnih aktov, pobiranje davkov, skrb za popisovanje in rekrutiranje, preskrba in nastanitev vojske, izdajanje dovoljenj za poroke, skrb za pregone, obrtna oblast, obveznost seznanjati deželnega poglavarja z dogajanjem v občini in izdajanje domovnic. Gre za javne naloge, ki jih je država prenesla na občino. Občinski organi so v tem oziru pomenili le podaljšano roko države. Pravi izraz samostojnosti občine najdemo v njenem lastnem delokrogu. Občinski red tu našteva predvsem prosto upravljanje občinskega premoženja, zadeve krajevne policije, kar zadeva uboge, in skrb za dobrodelne ustanove, vpliv na občinske srednje šole, skrb za ljudske šole. Pod zadevami krajevne policije občinski red našteva še zlasti skrb za varnost oseb in lastnine, skrb za vzdrževanje mestne infrastrukture, poljsko policijo, policijski nadzor živil in tržnega prometa, zdravstveno, npravstveno, poselsko, stavbno in požarno policijo. V zadevah krajevne policije je bil občinski red pooblaščen za izdajanje predpisov, če niso bila določena krajevno-policijska opravila iz višjih državnih interesov z zakonom odkazana posebnim cesarskim organom (Kambič, 1997, 126–127). Država je lahko posegala v občinsko samoupravo oziroma njeno avtonomijo, če je šlo za neodložljivo zadevo ali iz tehtnih razlogov. Politična oblast je lahko razpustila občinski svet. Skratka, država je lahko omejevala občinsko avtonomijo, kar je veljalo do konca monarhije.

Desetega aprila 1866 je Ljubljana prevzela policijo od države. Pri mestu je deloval policijski urad kot stalni odsek občinskega sveta. Prvi policijski komisar je postal Luka Svetec (1826–1921), pravnik, politik, pisatelj in zagovornik slovenstva. Takrat so namestili 12 civilnih redarjev. Izpostaviti je treba tako imenovane okrajne načelnike, ki so opravljali občinske zadeve s področja krajevno-policijskih zadev okraja. Za tri leta jih je izvolil občinski odbor na predlog magistrata. Tik pred vojno je policijska direkcija v Ljubljani prevzela policijske zadeve na podlagi uredbe ministrstva za notranje zadeve, dne 26. 3. 1913, za območje deželnega glavnega mesta, ki je s tem prenehalo izvajati policijske naloge. S tem je policijska služba znova prešla v državne roke. Mesto je pogosto opozarjalo državne organe na veliko finančno breme v okviru prenesenega delokroga. Deželno predsedstvo za Kranjsko je bedelo nad delom policije in z naraščajočim izseljenskim prometom opozarjalo na poostreni nadzor nad tujci. Mestni magistrat je ob prevzemu policije s strani države poslal dopis deželnemu predsedstvu v Ljubljani, kjer navaja (dopis nosi datum 15. 9. 1913),

da zaradi podržavljanja mestne policije nima več zapisnika potnih listov, v katerih so vodili natančno evidenco, to je statistiko izseljencev in smeri njihovega potovanja. Gradivo so izročili policijskemu ravnateljstvu. Poročali so še, da se je do podržavljanja policije vršila najstrožja kontrola nad izseljenci na južnem kolodvoru v Ljubljani, kjer je bila tudi stražnica. Ob prihodih in odhodih vlakov so bili navzoči izseljenci pod nadzorom uniformiranih stražnikov. Iz dopisa je čutiti določeno obžalovanje zaradi prenosa mestne policije na državne organe, hkrati pa je bilo skozi vse obdobje delovanja policije večkrat omenjena pogosta finančna podhranjenost.

Ljubljana je imela leta 1895 31.221, leta 1900 »že« 33.955 in leta 1910 »celo« 40.564 civilnih prebivalcev. Zanimiv je bil promet tujcev, ki so se zaustavljali v ljubljanskih hotelih in prenočiščih. Leta 1905 je odpadlo na tujski promet 43.210, leta 1906 46.172, leta 1907 48.972, leta 1908 50.851 in leta 1909 63.081 tujcev (Govekar, Zarnik, 1910, 170). Lahko rečemo, da se bili med njimi tudi izseljenci, če ne celo v večini.

Policijske naloge je opravljala tudi žandarmerija. To so bile enote vojaško organizirane stražarske službe, ustanovljene na podlagi vladarjevega sklepa z dne 8. 6. 1849. Njihovo delovanje je urejal začasni organizacijski zakon o orožništvu v avstrijskem cesarstvu, objavljen z ukazom ministrstva za notranje zadeve z dne 18. 1. 1850. Z zakonom o orožništvu z dne 26. 2. 1876 so bile orožniške postaje podrejene okrajnim glavarstvom in orožniškim poveljstvom. Deželno orožniško poveljstvo št. 12 za Kranjsko je obsegalo oddelke za dele dežele ter okrajna orožniška poveljstva na sedežih okrajnih glavarstev. Iz arhivskega gradiva je razvidno, da je žandarmerija obveščala mestni policijski urad o mobilnosti izseljencev z ozirom na njihove nelegalne postopke in ravnanja.

Občinsko organizacijo in delo je določal občinski red za deželno stolno mesto Ljubljano z dne 5. avgusta 1887. Paragraf 44. občinskega reda je pooblašal ljubljanski občinski svet za izdajanje predpisov v stvareh krajevne policije in preneselega področja. Z nastopom župana Ivana Hribarja se je izvršil »potres« v administrativnem delovanju občinske uprave, ki se je kazal v naraščajoči normativni dejavnosti ljubljanskega občinskega sveta, saj je bila večina novih predpisov povezanih z njegovim imenom. Hribarjev »potres« je bil povsem po naključju v času pravega potresa v Ljubljani dne 14. aprila 1895 (in po njem), ki ga je v odnosu do Dunaja župan dobro izkoristil v dobro mesta Ljubljane. Takratna pravna ureditev mestne administracije je v nekaj letih pripeljala Ljubljano do mesta z modernimi in učinkovitimi pravnimi predpisi (Kambič, 1989, 24). Ljubljana je v tem času postala veliko gradbišče. Priliv tujcev je bil eden od argumentov za uvedbo »zglasilnega« reda (1896) za deželno stolno mesto Ljubljano, ki je po potresu pripomogel k nadzoru naraščajočega prebivalstva v mestu in priliva večjega števila delavcev, zlasti iz Italije. Ljubljanski policijski komisar je po priporočilu notranjega ministrstva in po dunajskem vzoru pripravil ta red, ki ga je policijski odsek predložil v sprejem občin-

skemu svetu; na redni seji so ga sprejeli 12. novembra 1896. S tem se je izboljšala razvidnost o osebah, ki so prebivale v Ljubljani. Strožje je bil zastavljen nadzor nad tujci, na primer pri prijavih v hotelih in prenočiščih v Ljubljani. Gostilničarje in hotelirje so z občutnimi kaznimi prisilili k pravočasnemu in pravilnemu naznanjanju prispelih tujcev (Kambič, 1989, 26).

Po 47. paragrafu občinskega reda so morali okrajni načelniki kot pomožni organi mestnega magistrata podpirati župana in magistrat pri oskrbi krajevno-policijskih in drugih zadev. Svoje delo so opravljali brezplačno. Poročali so o razmerah, osebah in pomembnih dogodkih v svojem okraju. Navodilo zanje je bilo sprejeto 16. novembra 1897 (Kambič, 1989, 29). Ob potresu je imela Ljubljana 38 stražnikov. Občinski svet je ugotovil, da jih je bilo premalo in tudi služba ni bila dobro organizirana. Maja 1897 je bila sestava naslednja: dve vodji stražnikov, deset »nadstražnikov«, dvajset stražnikov, osemnajst pomožnih stražnikov in en detektiv, skupaj 51 mož. Sprejeto je bilo navodilo za službo mestne policijske straže z dne 16. novembra 1898. Iste leta je bil uveden poseben organizacijski statut za mestno policijsko stražo, ki je določal, da straža skrbi za javni mir, red in javno varnost. Podrejena je bila županu in neposredno načelniku mestnega policijskega urada. Poseben disciplinarni statut za mestno policijsko stražo je bil sprejet 20. decembra 1898. Pred sprejemom se je v okviru policijskega odseka sprožila debata, češ da je potreben za policijsko stražo, ne pa za policijske agente in detektive, saj prvih naj ne bi bilo, detektivov pa tako malo, da zanje ni bilo treba posebnih določil v omenjenem statutu. Navajal je kar veliko prepovedi stražnikom, od zlorabe oblasti, nepokorščine, neposlušnosti, nepoštenosti do pijančevanja, pohujšanja, spanja med službovanjem, razkošnosti in nemoralnega življenja. »Pregrehe« prve vrste so bile kaznovane z odpustom iz službe, »pregrehe« druge vrste z odbitkom od plače, degradacijo, začasno in stalno upokojitvijo, in »pregrehe« tretje vrste z opominom, ustnim ukorom, strogim ukorom in hišnim zaporom. Kaže, da je bila ta služba pred ureditvijo zelo razpuščena. Nositi so morali posebno službeno uniformo, ki so jo poznali v treh izvedbah, z zimskim plaščem, le s suknjičem in z blužo in poletnimi hlačami (Kačičnik, 1987, 191–193). Čepica je bila iz črnega sukna, po kroju železniških urednikov, s 3,5 cm širokim, živordečim suknenim trakom in belimi gumbi, tudi na rokavih suknje; v sredini srebrne rozete se je nahajal mestni grb iz rumene kovine; pod rozeto se je nahajala srebrna vrvica, ovita okoli belega gumba; ob boku je nosil kratko, malo zakrivljeno sabljo z belim držajem in belo montirano usnjeno nožnico; ovratnik je imel iz bele kovine s črnimi številkami. Prav ovratnik je bil povod za vzdevek »kifeljc« med ljudmi (Kambič, 1989, 31–32). V poročilu magistratnih uradnikov, ki sta ga uredila magistratni komisar Fran Govekar in magistratni svetnik dr. Miljutin Zarnik, sta ugotavljala, da je bila ta služba premalo kadrovske močna. Z novim letom 1911 so predvidevali povečanje »zboru stražnikov« na 20 mož. Pri sprejemanju v službo so bili najbolj zaželeni prekaljeni ljudje, predvsem nekdanji častniki, vsi pa so morali biti veščji slovenskega jezika ter znati brati, pisati in računati

(Govekar, Zarnik, 1910, 47–54). Stražniki so se morali vesti resno, dostojno in vljudno, dobro poznati svoj službeni okraj, urade v njem, stanovanja zdravnikov in babic, javne zavode ter gostilne in krčme, prenočišča za tujce, razna sumljiva skrivališča ipd. (Kačičnik, 1987, 190–198).

Skratka, mestna občina je imela pravico izdajati policijske predpise lokalnega značaja ter vršiti preiskave in kaznovati občane in ustanove s področja krajevne policije z denarnimi globami in zapornimi kaznimi do največ dveh dni. Ljubljanska mestna policijska straža je bila podrejena županu, direktno pa načelniku mestnega policijskega urada. Kot smo omenili, je bila ta služba konec 19. stoletja na mestni ravni normativno dobro organizirana, k čemur so prispevali številni policijski predpisi, ki so nastali v obdobju županovanja Ivana Hribarja. Samo v letih 1897 in 1898 so jih sprejeli kar pet.¹ Prometu so bili namenjeni trije.² Vzdrževanje komunikacij in prometa sta po 42. členu cestno-policijskega in prevozniškega reda določala: »*Na vse, kar je proti snažnosti, kar žali spodobnost, npravnost in verski čut, moti javni pokoj, vznjbuja nejevoljo, stud in pohujšanje, in na vse, kar omejuje prosto in varno gibanje oseb, živine, voz in drugih vozil, morajo paziti stražniki in to po predpisih odvrščevati.*« (Drnovšek, 1979, 63). V Hribarjevi dobi so po ljubljanskih ulicah in cestah vozili parizarji, kmečki vozovi, kočije, kolesarji, jahalci na konjih, fijakarji oziroma izvoščki, postreščki ali komisijonarji, omnibus, avto taksi, električna cestna železnica in avtomobilisti (Holz, 1997, 153–154). Lahko rečemo, da je vsaj ožji osrednji del mesta imel mestni značaj, medtem ko so imela razvlečena obmestna področja bolj kmečki in deloma industrijski značaj. Številni popotniki, ki so se z Dunaja vozili v Trst in nasprotno, so skozi okno železniškega voza videli le oddaljeno mesto, stisnjeno pod gradom, kar je dalo občutek, da gre za dolgočasno in zaspano mestece. O tem bi se dalo polemizirati (Gestrin, 1984).

Po zaslugi železniške povezave Dunaja s Trstom (1857) in s hitrim razvojem glavnih in lokalnih prog na Slovenskem do 1. svetovne vojne je bila prometna infrastruktura na relativno visoki stopnji. Nedvomno je omogočala lažjo mobilnost potujočih, med katerimi so bili v obdobju množičnega izseljevanja med najštevilnejšimi ravno izseljenci (Drnovšek, 2006; Drnovšek, 2008, 277–296). Zato se je povečala kontrola železniškega in mejnega prometa. Februarja 1914 je obstajalo na mejah

-
- 1 Navodilo za službo mestne policijske straže ljubljanske, 16. 11. 1898; Organizatorski statut za mestno policijsko stražo ljubljansko, 20. 12. 1898; Izvršilni predpisi o službeni opravi mestne policijske straže v Ljubljani, po 11. Členu statuta mestne policijske straže, 20. 12. 1898; Disciplinarni statut za mestno policijsko stražo, 20. 12. 1898 in Navodilo za mestnega ječarja, 16. 11. 1897.
 - 2 Cestno-policijski red za deželno stolno mesto Ljubljano, 1897; Vozni red za omnibuse v mestu ljubljanskem, 18. 5. 1898 in Prevozniški red, 1898.

monarhije kar 47 mejnih kontrolnih postaj (Grenzkollstation) in 28 nadzornih točk (Überwachungsstation), vezanih na večja mestna središča ali železniška križišča. V Primorju so bili mejni prehodi proti Kraljevini Italiji v Trstu, Krminu, Červinjanu in Puli in na Koroškem v Tablji. Nadzorne kontrolne postaje so bile Gorica na Goriškem, Beljak na Koroškem, Pragersko in Zidani Most na Štajerskem ter Ljubljana na Kranjskem (Chmelar, 1974, 158–159). V območju države je policija kontrolirala vse pomembne železniške povezave. Vrhovni nadzor nad potujočimi izseljenci je imela policijska direkcija na Dunaju, na vseh železniških linijah v državi pa so delovale mobilne policijske kontrole (Chmelar, 1974, 157–158).

POTNA DOVOLJENJA

Čas množičnega izseljevanja je bil tudi čas vedno bolj urejenega potovanja. Zgodovina potnega lista sega daleč nazaj. Označen je kot dokument, s katerim se je vsakdo lahko izkazal, kdo je in od kod prihaja (Lloyd, 2003). Zanimiva podrobnost je v tem, da so v monarhiji obstajali avstrijski in ogrski potni listi, kar je bilo v skladu z dualistično ureditvijo države. Vsak državljan je moral imeti legitimacijski list, če je zapustil rojstni kraj ali kraj bivališča oziroma domovinski kraj. Za gibanje v avstrijski polovici monarhije sta kot dokument veljali poselska ali delavska knjižica za obdobje enega leta; v primeru lepega vedenja jo je nosilec dobil tudi za obdobje treh let. Obe knjižici so v Ljubljani imenovali tudi »domovinski izkaznici« (ZAL, 6, fol. 691). Krošnjari pa so imeli posebne krošnjarske knjižice. V praksi sta delavska in poselska knjižica veljali tudi kot »potni list« za Nemčijo. Okrajna glavarstva – v primeru Ljubljane mestna občina – so imela natančne podatke o posameznikih in hkrati pravico odkloniti izdajo potnega lista nezanesljivim osebam. Prebivalcem v obmejnih predelih so okrajna glavarstva izdajala posebna potrdila za večkratno gibanje. Ta potrdila so lahko izdajali tudi predstojniki raznih policijskih oblasti, vendar le v namen potovanja za krajši čas ali izlete »v svojo zabavo v sosedno državo.« Potni list v tuje države se je smel izdajati za dobo treh let za osebe, ki so bile »proste vojaščine«, za vojaške in nadomestne rezerviste je bila določena najvišja doba do dveh let, poprej pa so morali zaprositi za oprostitev vseh vojaških dolžnosti. Pravico izdajati potne liste za inozemstvo je imela samo politična oblast, to je okrajno glavarstvo oziroma mesta z lastnim statutom. Potni listi so se po treh letih lahko podaljšali za naslednja tri leta. Vsak potni list je moral vsebovati podatke, in sicer: ime in priimek; značaj, posel in opravilo (poklic); dotedanje bivališče; starost (dan, mesec, leto rojstva); kraj, kamor namerava potovati; podpis dotične osebe, ki dobi potni list; dobo, za katero velja potni list, in razne »opazke« in potrdila uradov. Okrajno glavarstvo – v primeru Ljubljane mestna občina – se je pred izdajo potnega lista praviloma posvetovalo z občinskim uradom ali županstvom ali orožništvom glede možnih pomislekov. Sugerirano je bilo, da se v vseh primerih oceni prosilca, ker je bil vzrok potovanja

marsikdaj posledica kaznivega dejanja. Potni listi za inozemstvo so se smeli glasiti le na eno moško osebo. Izjemoma na družino v primerih sopotnikov, to je soproge, otrok, mladoletnih sorodnikov, varovancev in možnega spremstva, služabnikov, poslov in služkinj. Potne liste so morali imeti tudi tujci, ki so prihajali v državo (Občinska uprava, 1). Sistem je poznal številne posebnosti, na primer pri mladoletnih osebah, ko je oče mladoletne osebe izjavil, da nima pomislekov glede izdaje potnega dovoljenja za inozemstvo svoji hčeri (1911) (ZAL, 6, fol. 5) ali na primer izdaja poselske knjižice 15-letni deklici, ki je že »odslužila« šolsko obveznost ipd (ZAL, 7, fol. 239). V časopisu so izhajala navodila za izseljence v Združene države Amerike, tudi v zvezi s potnimi listi. Avstrijski državljani moškega spola do 50. leta starosti so za odhod morali imeti potrebne dokumente. Oseba moškega ali ženskega spola je morala imeti potni list (»pos«, od nemškega Pass), ki ga je izdalo okrajno glavarstvo ali statutarno mesto. Fantom do starosti 18 let se potni listi niso izdajali, ne v Združene države Amerike ali drugam v inozemstvo, kar je veljalo do zadoščene vojaške naborne obveznosti. Mladoletne osebe ženskega spola so morale imeti posebno dovoljenje od pristojnega sodišča. Potujoče ženske z otroki so morale vpisati svoje otroke v potni list. Z ozirom na prihod so morali navesti natančen naslov osebe v Združenih državah Amerike, h kateri so odšli, ter imeti pri sebi najmanj 125 kron v denarju. Otroci, stari manj kot 16 let, sami niso smeli potovati v Ameriko, razen v primeru, če so šli k staršem. Glede prtljage v Ljubljani je Družba sv. Rafaela priporočala, da jo je malo, da ne bi bilo sitnosti pri užitninskih paznikih na mitnici v Kolodvorski ulici. Vsak kos prtljage naj bi imel naslov potujočega ter naslov in ciljni naslov (Občinska uprava, 2). Obstajali so tudi odgonski potni listi. Že naslov dokumenta kaže na vsebino. Vzemimo primer ogrskega državljana iz »dežele Hrvatske«, ki ni opravil nabora po uredbi ogrskega notranjega ministrstva. Običajno z vozom, v tem primeru pa z železnico, je bil po avstrijskem odgonskem zakonu 27. 7. 1871 odgnan v domačo občino. Izročili so ga prvi obmejni »hrvatski« politični oblasti v nadaljnji postopek (ZAL, 5, fol. 344–345) Potni listi in ostali dokumenti v avstrijskem obdobju niso imeli fotografije, kar je omogočalo goljufije (Drnovšek, 1991, 123).

ODNOS DO IZSELJENCEV

Civilni organi so na zahtevo policije vsako jutro natančno pregledali vsa prenočišča za tujce. Obstajali so posebni slovensko-nemški obrazci prijav gostov v prenočišču (»zglasilnica«). Lastnik lokala je moral prijaviti tujca, ki je prenočil pri njem. Gostilničarka Terezija Starbek, na Kolodvorski ulici številka 26, jih je morala imeti pogosto, saj je namesto ročnega podpisa na obrazcu uporabila kar žigosano obliko podpisa. Obrazec je zahteval vpis naslednjih podatkov: dan prihoda v lokal (v našem primeru 16. 11. 1908), ime in priimek gosta (Martin Stanić), »dostojanstvo ali

opravilo« (*»Potniki za Ameriko«*), bivališče (Delnice), potni list (*»Pose«*) in kot spremstvo so navedli število oseb, to je deset ljudi s pripombo, da so bili skupina. Najbolj razvpita ljubljanska izseljenska gostilna je bila Pri Tišlerju, ki je bila znana predvsem izseljencem, ki so prihajali iz balkanskih dežel (Drnovšek, 1991, 116). Prihajajoči izseljenci v Ljubljano so imeli v poznih urah težave glede prehrane in prenočišč. Tako imenovana policijska ura (na primer leta 1895) je zahtevala zaprtje lokalov ob določenem času: prodajalne žganja ob 21., gostilne in krčme ob 24. in kavarne ob 1. uri ponoči. Izjeme so bili lokali, ki so sprejemali »popotnike« v prenočitev. Lastniki lokalov so pritiskali na mestne oblasti, da zaradi prihajajočih izseljencev v poznih nočnih urah dovolijo daljše obratovanje. Pri tem so se sklicevali na človekoljubje, na otroke in reveže, na matere z dojenčki na prsih ipd. Ob tem so omenili, da Ljubljana ni imela »azila« za revne tujce in tudi ne javnega stranišča na kolodvoru.

Kako so bili navdušeni Ljubljanci nad vrvežem v okolici kolodvora? Marsikdaj so se zgražali nad začasno prihajajočimi zaradi njihovega tujega obnašanja, nago-varjanja ljudi, prostitucije, višjih cen ipd. Pozornost policije je bila usmerjena kroš-njarjem, ki so prihajali v mesto na sejme ali so prodajali robo vsepovsod po mestu. Prebivalci so jih pogosto ovajali, saj so na začetku 20. stoletja obstajali zanje posebni tiskani obrazci. Ohranjeno je veliko število ovadb proti krošnjarem, kot uradni dokument so morali imeti krošnjarsko knjižico. Mestne oblasti so ugotovljale, da jih je bilo največ s Kočevskega. Najbolj nastrojeni so bili Ljubljanci do judovskih krošnjarev, kar je bilo povezano z močnim antisemitskim vzdušjem v mestu, na primer z opazkami, kot je: *»naraščajo ti Judje tako pogosto, kakor gobe po dežju«*. Žalivke so prihajale tudi z judovske strani, na primer pri označevanju prebivalcev mesta s »slovansko sodrgo«, v kar se je vključil ljubljanski župan Hribar, ki ni odklanjal njihove poslovne dejavnosti, če je le bila v soglasju z obstoječo zakonodajo, z ozirom na žaljivko na račun Slovanov pa je izrekel: *»kar se pa tiče zabavljanju na našo narodnost, naznanjajo pa naj se taki predrzneži policiji«* (ZAL, 2, fol. 819–818'; ZAL, 1, fol. 279–279').

Vsi, ki so potovali preko Ljubljane in v tem mestu kupili vozno karto, so bili registrirani pri posameznem izseljenskem agentu. Vestnost vodenja evidenc pri izseljenskih agentih je težko opredeliti, saj so se ohranile le tiste, ki so bile podlaga za upravne postopke v zvezi z nepravilnim delovanjem omenjenih agentov. V poseben nemško pisani tiskani obrazec je agent vpisal podatke o odhajajočih. Poleg seznama so podatke vpisali v posebno knjigo. Obrazci so se delno razlikovali pri podatkih ali rubrikah z ozirom na posamezno ladijsko družbo. In kaj so zahtevali? Primer. V glavi je bila navedena ladijska družba (Compagnie Générale Transatlantique, Dampschiff-fahrts-Gesellschaft in Paris; General-Repräsentantz für Österreich, Wien, IV/2, Wiedener Gürtel 12; Agentur: Reisebureau Ed. Schmarda in Laibach). Obrazec je bil namenjen potnikom tretjega ladijskega razreda. Nato so sledili podatki: datum vpisa

posameznika, krstno in družinsko ime, starost, spol, stan (oženjen, neoženjen, vdova), domači kraj in okraj, poklic, dežela, zadnje bivališče (kraj, okraj, dežela), potni dokumenti (v tem primeru navedba avstrijskega in ameriškega potnega lista), kraj in datum izdaje potnega lista ter številka potnega lista. »Potovalne pisarne« so po mnenju magistrata »pospeševale izseljeništvu« le v tolikšni meri, da so jim bile v pomoč pri nabavi voznih kart. (Glede slednjega lahko potrdim, da te pisarne niso pospeševale izseljevanja – kot je to bilo mnenje v takratni javnosti –, ampak so nudile svoje usluge že odločenim za odhod, op. a.).

OVADBE IN POROČILA O ZAPORU

Poštna služba v mestu je delovala pod okriljem Poštnega in brzojavnega ravnateljstva za Trst, Primorsko in Kranjsko v Trstu. Telegraf in telefon sta bili moderni sredstvi za hitrejšo izmenjavo informacij. Dopisovanje med izseljenci in domačimi je v tem obdobju pomenilo močno vez informativnega in ne nazadnje finančnega značaja (pošiljanje denarnih nakaznic). Kar precej je bilo tudi reakcij policije in oblastnih organov na nepravilnosti pri izseljevanju. Številne so se zgodile po pisni poti. Mednje uvrščamo ovadbe na policijo, ki so priskele kot anonimna pisma ali z izmišljenim imenom, na dopisnicah, s telegrami ipd. Mnogi so dali policiji (*»na zapisnik«*) tudi ustno informacijo. Vzorčni pregled arhivskih dokumentov s tega področja kaže, da je večina navajala imena odhajajočih, verjetno tistih, ki niso odslužili vojaškega roka. Običajno sta bila navedena kraj odhoda in cilj, ki je bil večinoma Ljubljana. Nedvomno je bilo med njimi veliko izmišljenih informacij ali vsaj prikrojjenih in neresničnih in tudi užaljenih zaradi policijskih postopkov.

Ljubljanski magistrat je v okviru policijskega oddelka vodil dve (tiskani) evidenci, to sta bili *»Ovadba«* in *»Poročilo o zaporu«*. Ovadba (1911) je bila podrobno izpolnjena (ime in priimek; kraj, dežela in dan rojstva; domovinska občina in dežela; zadnje bivališče; navedba dotedanjih kazni; veroizpoved; družinski stan; poklic; šolska izobrazba; premoženjske razmere; *»domače ime, lopovsko ime«*; ime staršev). V zadnji del tiskane ovadbe so vpisali podatke, kdo je aretiral osumljenca, na čigavo zahtevo ali ovadbo, priče in njihov naslov in naslov stanovanj. Priloženo morebitno dokazno gradivo, na primer pismo, pri osumljencu najden propagandni material ipd. Med najpogostejšimi ugotovitvami sta bila izogibanje naboru in strani izseljenskih agentov *»izvabljanja mladeničev za Ameriko«*. Po aretaciji, na primer na južnem kolodvoru v Ljubljani, so bili takoj poslani v zapor, kar se je zgodilo v četrte ure. Državnemu pravdnistvu je bil poslan dopis z opisom aretacije. Aretirani so deloma priznali, drugi pa so tajili očitani prekršek. Južni kolodvor, to je glavni ljubljanski železniški kolodvor, je bil najpogostejše mesto aretacij. Tako je bila 21. februarja 1911 ob 18. uri in trideset minut aretirana oseba, doma iz Gornjega Zemona, po poklicu delavec (čevljarški pomočnik), samskega stanu, z dokončanim drugim razre-

dom ljudske šole. Stražnik je v zapisniku izrazil sum »potovanja v Ameriko« po paragrafu 45. vojnega zakona, ki je obravnaval beg pred služenjem vojaškega roka. Ob aretaciji mu je bilo odvzeto 10 kron in 6 vinarjev; naknadno so mu odvzeli »vozni list«, še 24 kron in 20 vinarjev, delavsko knjižico, prstan, nož in kovček z obleko (ZAL, 6, fol. 691). Goljufije so obtožili vse, ki so imeli »tuj« potni list.³ Tesno je bilo sodelovanje s policijo na Reki (1904), saj so se mnogi hrvaški izseljenci odpravili preko Ljubljane na delo pri gradnjah železniških prog na Kranjskem in Koroškem, drugi v Heb (Egger) na Češkem in od tam so, po mnenju policije, verjetno odšli v Vestfalijo (ZAL, 3, fol. 166–178). Tudi ljubljanska policija je obveščala reško o izseljevanju z Reke v Ameriko (ZAL, 2, fol. 885).

Povedna je zgodba stražnika Mihaela Sitarja, ki je 4. junija 1906 opravljal službo od pol petih popoldne do desete ure zvečer na Kolodvorski ulici. Nadzoroval je aktivnost pisarja Josipa Pajniča iz Kristanove izseljenske pisarne, ki se je gibal med ljudmi na ulici. Pajnič je protestiral, da stražnik opazuje samo njega, ne pa tudi tekmeča Zevnika (Seuniga), ki je v času razpravljanja vodil mimo celo skupino izseljencev. Stražnik je zatrdil, da spremlja delovanje obeh. Če jima ni kaj všeč, naj se obrneta na magistrat. V večernih urah je Pajnič nagovarjal »amerikanske izseljence« na gostilniškem vrtu Angele Češnovar. Po kratkem odhodu se je vrnil s šopom reklamnih listov »z naslikanimi parniki«, okrog njega pa so se nagnetli izseljenci, kar je stražnik opazoval »skozi okno pivne dvorane na vrtu«. Od delavca, ki se je tega dne vrnil iz Amerike, je izvedel, da je nagovarjal skupino, da se odpravi preko Atlantika po tako imenovani francoski smeri, to je proti Le Havru. Stražnik si je pridobil tudi pričo tega dogodka (ZAL, 3, fol. 945). Nagovarjanje in »nabiranje« izseljencev na javnem prostoru ni bilo dovoljeno. To so smatrali za pospeševanje izseljevanja. Že omenjeni Seunig je poslal na policijski oddelek dopis mestnega magistrata na račun Edvarda Kristana in njegove pisarne več obtožb, hkrati opozarjajoč na škandalozne razmere v Kolodvorski ulici kot posledici konkurenčnega boja med pisarnami. Seunig je sklenil pismo: »Prosim toraj slavni policijski urad, tako nujno kakor uljudno, da se zadeva nemudoma reši in sicer to v mojo direktivo, kajti kot skoraj največji davkoplačevalec naše stroke mi nikakor ne more ugajati, da bi gledal kako se mi vsled moje rezerve odjema po nezakonitem potu od strani konkurence zaslužek.« (ZAL, 3, fol. 973–973'). Detektiv Nikolaj Večerin je bil s strani mestne policije celo poslan na Dolenjsko, to je v Ponjavo vas pri Šmarju. Izkazal se je za izseljenca, da bi pridobil zelene podatke o možnih odhajajočih. Hrvaško govoreč je bil še bolj prepričljiv. V tamkajšnji gostilni je poizvedoval o načinih odhoda v tujino. Gostilničar mu je svetoval agencijo Müssler iz Bremna in mu obljubil organizacijo odhoda. Zmenila sta se za stik, na poti proti Ljubljani pa se je ustavil še v Grosuplju. Skratka, priliv izseljencev z Dolenjske je moral biti močan, da

3 Avstrijski potni list ni imel fotografije, zato je bila njegova »izposoja« lažja. Trgovina s potnimi listi je bila živahna, zlasti z ogrskimi, saj je bila njihova kontrola težja.

se je mestna policija odločila za terensko delo zunaj mestnega območja (Drnovšek, 1991, 160–163). Mnogi izseljenci so bežali pred kaznijo. Mihael Oblak, mizarški mojster v Ljubljani, je bil kaznovan od okrajnega sodišča v Ljubljani zaradi prekrška § 411 z 48-urnim zaporom in enim »*postom*« (1908). Iz sporočila mestnega magistrata je razvidno, da je odšel v Ameriko, kar je potrdil mestni policijski stražnik Leopold Igljč (ZAL, 4, fol. 502–503). Zgodbe so si bile podobne in hkrati različne.

Vprašanje je, koliko so na izseljevanje vplivali letaki, plakati, razglednice, brošure raznih ladijskih družb, oglasi v časopisju ipd. Večina je bila v slovenskem jeziku in zaradi napredovanja tiska je bilo vedno več gradiva predstavljeno v barvni tehniki, kar je bilo všečno ljudem. Občina je imela pravico do prepovedi izobešanja predmetov na zunanji, ob cesti ležečih napisov, zlasti trgovin. Iz ohranjene fotografije je razvidno, da je ena od najbolj aktivnih izseljenskih pisarn, ki jo je vodil Edward Kristan na Kolodvorski ulici v Ljubljani, prišla v spor z magistratom. Po paragrafu 76, četrtem odstavku cestno-policijskega reda za mesto Ljubljano, je bilo to prepovedano. Magistrat je očital Kristanu zavajanje izseljencev, saj je z velikimi črkami poudaril besedi *Havre* in *New York*, z malimi pa *via Southampton*. Očitani so mu kršenje njegove koncesije. Skratka, nepravilnosti je bilo veliko, iznajdljivosti pri agentih pa ni manjkalo. Da reklamna dejavnost ni poznala meja tudi v drugih evropskih državah, nam dokazuje razglednica iz Basla z motivom kolodvora in bližnje stavbe, v kateri je bila izseljenska pisarna, na levem pročelju pa se vidi tudi napis *izseljevanje* v slovenskem jeziku (Drnovšek, 1991, 158, 171).

V vabljenje izseljencev so se vključile tudi ženske, na primer Ana Hafner iz Spodnje Šiške. Delovala je na južnem kolodvoru. Postala je sumljiva mestnemu policijskemu nadstražniku Alojziju Slanovcu kot voditeljica izseljencev k izseljenskim agentom. V to je bil večkrat vključen in ovaden tudi njen mož. Prekršek so označili kot pospeševanje izseljevanja, kar je bilo kaznivo po paragrafu števil. 1 tako imenovanega »izseljevalnega« zakona z dne 21. 1. 1897, št. 27 državnega zakona (ZAL, 2, fol. 988–991).

SKLEP

Evropske izseljenske države so v 19. stoletju in do začetka dvajsetih let 20. stoletja, to je v obdobju množičnega izseljevanja v Združene države Amerike, dajale veliko pozornost potovanjem izseljencev. Večjo mobilnost ljudi je omogočala iznajdba parne sile in s tem naraščanje železniškega omrežja in vedno večje tonaže prekoceanskih parnikov. Nova tehnologija na eni strani in dane možnosti ljudem, da si poiščejo boljši kos kruha v tujini (svoboda gibanja), so omogočili obsežnost migracijskih tokov na obeh straneh Atlantika v obravnavanem obdobju. Države, skozi katere je potekal promet, so bile prisiljene urejati migracijske zakonodaje in okrepiti represivne organe s policijo na čelu (Kalc, 1997, 9–35). Ljubljana je bila, kot sem

omenil, sicer živahno križišče potujočih izseljencev, vendar ne toliko pomembna, v primerjavi z velikimi železniškimi križišči po Evropi, na primer v Leipzigu. Sta pa v njeni bližini delovali dve pristanišči, to je v Trstu in na Reki, ki sta imeli posebno, vsako svojo »izseljensko hišo«, saj je bilo vkrcavanje potnikov na ladje zamudnejše in potniki so čakali tudi po nekaj dni na odhod, medtem ko je bila Ljubljana le prehodna oziroma pretočna železniška postaja. V obravnavanem času pa je dala mesto svojevrsten pečat, kar nam dokazuje tudi ohranjeno arhivsko gradivo.

THE LJUBLJANA CITY POLICE AND EMIGRANTS

Marjan DRNOVŠEK

Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts,

Slovenian Institute of Migration, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2

e-mail: marjandr@zrc-sazu.si

SUMMARY

The city exercised control over the local police from 1866 until April 1913. In 1866 one part of police duties was entrusted to the Provincial Government of Carniola and the other to the statutory city of Ljubljana. Matters concerning the city's police were in the hands of the Police Office at the City Hall. The normative standards for the functioning of city authorities, including the police, were established in the first few years after Ivan Hribar took office as Mayor (1896). The principal duty of the local police was to maintain law and order. Constables covered all critical points in the city, especially Ljubljana's central railway station. They reported to the Magistrate on a daily basis and filled in arrest warrants that were most often issued for emigrants or men who tried to avoid military service by defecting to the United States. Another subject of police scrutiny was emigration agents in Ljubljana who resorted to whatever means possible to extract profit from emigrants. They committed a great deal of fraud which led to charges, police-administrative procedures and judicial proceedings. Each swindler vied for their piece of the world pie called emigration traffic. In April 1913 the Ljubljana police underwent nationalisation, which was a consequence of bitter national struggles which plagued the city (the September events of 1908) and of the escalating pressure exerted by German circles on the Mayor, who was ultimately not reappointed by the Emperor (1910). Ljubljana was an important railway junction in the southern part of the monarchy. The central railway station experienced increased traffic due to mass emigration. Ljubljana dailies reported the number of emigrant departures from the city to ports of departure on the Adriatic and Atlantic coasts. Emigration brought about enhanced police surveillance of the area in the immediate vicinity of the central railway station

as well as of the entire city and its environs. Partially preserved archival records kept by the Historical Archives of Ljubljana demonstrate the variegated relations of the city's repressive bodies towards emigration agencies and towards emigrants themselves who were extremely skilful in eluding the police and justice.

Key words: Ljubljana, city police, supervision of emigrants, emigration agents

VIRI IN LITERATURA

- Občinska uprava, 1** – F. K.: O potnih listih. Občinska uprava, 1907, II., št. 16 (25. julij), 121–122.
- Občinska uprava, 2** – Navodila za izseljence v Ameriko. Občinska uprava, 1910, V., št. 18 (25. september), 138–139.
- ZAL, 1** – Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), LJU-488. COD III/60.
- ZAL, 2** – ZAL, LJU-489. Reg I/1187.
- ZAL, 3** – ZAL, LJU-489. Reg I/1188.
- ZAL, 4** – ZAL, LJU-489. Reg I/1365.
- ZAL, 5** – ZAL, LJU-489. Reg I/1573.
- ZAL, 6** – ZAL, LJU-489. Reg I/1665.
- ZAL, 7** – ZAL, LJU-489. Reg I/1668.
- Chmelar, H. (1974):** Höhenpunkte der Österreichischen Auswanderung. Die Auswanderung aus den Reichsrat vertretenen Königreichen und Lädern in den Jahren 1905–1914. Wien, Verlag der Österreichische Akademi der Wissenschaften, 158–159.
- Drnovšek, M. (1979):** Prikaz gradiva mestne občine ljubljanske za registraturno obdobje 1898–1930 na primeri leta 1901. Arhivi, 2, 1–2. Ljubljana, 59–64.
- Drnovšek, M. (1991):** Pot slovenskih izseljencev na tuje: Od Ljubljane do Ellis Islanda – Otoka solza v New Yorku 1880–1924. Ljubljana, Mladika.
- Drnovšek, M. (1997):** Izseljenci in Kolodvorska ulica v Ljubljani. V: 'Homo sum'... Ivan Hribar in njegova Ljubljana. Ljubljana. Mestni muzej, 193–203.
- Drnovšek, M. (2006):** Ljubljana: križišče v svet / Ljubljana: The Crossroads to the World. Ljubljana, Numizmatično društvo Slovenije.
- Drnovšek, M. (2008):** Železnica in izseljenci na poti v svet. Acta Histriae, 16, 3. Koper, 277–296.
- Gestrin, F. (1984):** Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Gradivo s posveta o zgodovini Ljubljane, 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani. Ljubljana, Kronika.

- Govekar, F., Zarnik, M. (1910):** Policija. Ljubljana po potresu. Ljubljana, Tiskarna Dragotin Hribar, 47–53.
- Holz, E. (1997):** Nekaj zanimivosti o prometu 19. stoletja v Ljubljani. V: 'Homo sum'... Ivan Hribar in njegova Ljubljana. Ljubljana, Mestni muzej, 149–154.
- Hribar, I. (1983):** Moji spomini, I. del. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kačičnik, A. (1987):** Poročila ljubljanskih policajev o prestopkih 1901–1914. Kronika, 35, 3. Ljubljana, 190–198.
- Kalc, A. (1997):** Razvojni obrisi izseljenske zakonodaje v 19. stoletju in do prve svetovne vojne. Dve domovini / Two Homelands, 8. Ljubljana, 9–35.
- Kambič, M. (1989):** Normativna dejavnost ljubljanskega občinskega sveta od leta 1895 do 1900. Arhivi, 12, 1–2. Ljubljana, 24–39.
- Kambič, M. (1997):** Ljubljana kot statutarno mesto. V: 'Homo sum'... Ivan Hribar in njegova Ljubljana. Ljubljana, Mestni muzej, 125–134.
- Schulz, K. (2008):** Hoffnung Amerika. Europäische Auswanderung in die Neue Welt. Bremerhaven, Wirtschaftsverlag NW - Verlag für neue Wissenschaft GmbH.